

TALAB VA TAKLIF QONUNING BOZOR IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI

Pirmaxamatova Diyora Xasan qizi

Yangiyo'l tuman 3-son texnikumi.

Zokirjonov Asadbek Shokir o'g'li

Yangiyo'l tuman 3-son texnikumi.

zokirjonovasadbek15@gmail.com +99899-582-12-02<https://doi.org/10.5281/zenodo.23540732>

Annotatsiya. Mazkur maqolada talab va taklif qonunlarining bozor iqtisodiyotidagi nazariy hamda amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Talab va taklif tushunchalari, ularning hajmiga ta'sir etuvchi narx va narxdan tashqari omillar, bozor muvozanatining shakllanish mexanizmi hamda muvozanatning buzilishiga olib keluvchi holatlar yoritiladi. Shuningdek, talab va taklif elastikligining narx siyosati va tadbirkorlik qarorlaridagi o'rni, raqobat sharoitida resurslarning taqsimlanishi va davlat iqtisodiy siyosatining mazkur jarayonlarga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shartli raqamli misol asosida bozor muvozanati izohlanib, korxonalar va iqtisodiy siyosat uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: talab, taklif, bozor iqtisodiyoti, narx, muvozanat narxi, muvozanat miqdori, elastiklik, raqobat, resurslar taqsimoti, tadbirkorlik.

Abstract. This article examines the theoretical and practical importance of the laws of demand and supply in a market economy. It discusses the factors affecting demand and supply, the formation of market equilibrium, and the role of price elasticity in business decisions. A hypothetical numerical example is used to illustrate how equilibrium price and quantity are determined. The article concludes with practical recommendations for businesses and economic policymakers.

Keywords: demand, supply, market economy, price, market equilibrium, elasticity, competition, resource allocation, entrepreneurship.

Аннотация. В статье рассматривается теоретическое и практическое значение законов спроса и предложения в рыночной экономике. Раскрываются факторы, влияющие на спрос и предложение, механизм формирования рыночного равновесия и роль эластичности в принятии предпринимательских решений. На условном числовом примере объясняется определение равновесной цены и объёма. В заключение представлены практические рекомендации для предприятий и разработчиков экономической политики.

Ключевые слова: спрос, предложение, рыночная экономика, цена, рыночное равновесие, эластичность, конкуренция, распределение ресурсов, предпринимательство.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash hamda iste'mol qilish jarayonlari ko'plab iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlarning markazida talab va taklif turadi. Iste'molchilarning mahsulotni xarid qilish istagi va to'lov qobiliyati ishlab chiqaruvchilarning bozorga qancha mahsulot chiqarish haqidagi qarorlari bilan o'zaro ta'sirlashadi.

Natijada narxlar, ishlab chiqarish hajmi va resurslardan foydalanish yo'nalishlari shakllanadi. Talab va taklif qonunlarini tushunish faqat iqtisodiy nazariya uchun emas, balki kundalik hayot va tadbirkorlik amaliyoti uchun ham muhimdir.

Narxlarning o'zgarishi, ayrim mahsulotlarning tanqisligi, bozorda ortiqcha zaxiralarning paydo bo'lishi hamda korxonalarning ishlab chiqarish rejalari ushbu mexanizmlar bilan bog'liq.

Shu sababli talab va taklifning o'zaro ta'sirini tahlil qilish iqtisodiy qarorlarni asoslashga yordam beradi.

Maqolaning maqsadi talab va taklif qonunlarining mazmunini yoritish, ularga ta'sir qiluvchi omillarni tizimlashtirish va bozor muvozanatining iqtisodiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Maqolaning vazifalari talab va taklif tushunchalarini izohlash, muvozanat mexanizmini ko'rsatish, elastiklikning amaliy ahamiyatini tushuntirish hamda tadbirkorlik va iqtisodiy siyosatga oid tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada iqtisodiy nazariyani tahlil qilish, taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish va shartli misol yordamida izohlash usullaridan foydalanildi. Tahlil talab va taklifning umumiy iqtisodiy qonuniyatlariga asoslanadi. Raqamli jadvaldagi ko'rsatkichlar mualliflik tushuntiruvchi modeli bo'lib, real statistik kuzatuv yoki muayyan hudud bozori ma'lumotlarini anglatmaydi.

Shu sababli jadval natijalari umumiy mexanizmni ko'rsatish maqsadida qo'llanadi.

1. Talab tushunchasi va unga ta'sir etuvchi omillar

Talab — iste'molchilarning muayyan vaqt davomida ma'lum narxda tovar yoki xizmatni sotib olish istagi va to'lov qobiliyati bilan ta'minlangan ehtiyojdir. Oddiy ehtiyojning o'zi iqtisodiy talab bo'la olmaydi: iste'molchi mahsulotni xarid qilishni istashi bilan birga, uning qiymatini to'lash imkoniyatiga ham ega bo'lishi kerak.

Talab qonuniga ko'ra, boshqa shartlar o'zgarmagan holatda tovar narxi oshishi talab qilinadigan miqdorning kamayishiga, narx pasayishi esa talab miqdorining ortishiga olib kelishi mumkin. Bu holat iste'molchining daromadi cheklanganligi va xaridorning mavjud mablag'ini turli tovarlar o'rtasida taqsimlashi bilan izohlanadi. Masalan, uzum narxi pasaysa, ayrim xaridorlar ko'proq uzum sotib olishi yoki boshqa mevalar o'rniga uni tanlashi mumkin.

Talabga ta'sir qiluvchi omillarni ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga mahsulotning o'z narxi kiradi. Ikkinchi guruhga esa iste'molchilar daromadi, did va afzalliklar, aholi soni, mavsumiylik, reklama, kelajakdagi narxlar haqidagi kutilmalar, o'rinbosar va to'ldiruvchi mahsulotlar narxi kiradi. Masalan, daromad oshishi ayrim normal tovarlarga talabni ko'paytirishi mumkin, arzonroq o'rinbosar mahsulot paydo bo'lishi esa avvalgi mahsulotga talabni kamaytirishi ehtimol.

Bu yerda talab miqdorining o'zgarishi bilan talabning o'zgarishini farqlash zarur.

Mahsulotning o'z narxi o'zgarsa, odatda talab egri chizig'i bo'ylab harakat yuz beradi.

Daromad, did yoki boshqa tashqi omillar o'zgarganda esa talabning o'zi ortishi yoki kamayishi, ya'ni egri chiziqning siljishi mumkin.

2. Taklif tushunchasi va unga ta'sir etuvchi omillar

Taklif — sotuvchilar yoki ishlab chiqaruvchilarning muayyan vaqt davomida ma'lum narxda bozorga chiqarishga tayyor va qodir bo'lgan mahsulot miqdoridir. Taklif hajmi ishlab chiqarish quvvati, xomashyo va energiya narxlari, ish haqi, texnologiya, soliqlar, subsidiyalar, transport xarajatlari va tabiiy sharoitlarga bog'liq.

Taklif qonuniga ko'ra, boshqa omillar o'zgarmagan sharoitda mahsulot narxining oshishi ishlab chiqaruvchilarni ko'proq mahsulot taklif qilishga undashi mumkin. Yuqoriroq narx qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash va foyda olish imkoniyatini oshiradi. Biroq ishlab chiqarish quvvati cheklangan, xomashyo yetishmaydigan yoki mahsulotni tayyorlash uzoq vaqt talab qiladigan sharoitda taklif qisqa muddatda tez oshmasligi mumkin.

Taklifning ortishi faqat narxning ko'tarilishi natijasida emas, balki ishlab chiqarish texnologiyasining takomillashishi, xomashyo narxining pasayishi, logistikaning yaxshilanishi yoki ishlab chiqarish quvvatining kengayishi natijasida ham yuz beradi.

Aksincha, energiya va xomashyo xarajatlarining oshishi, tabiiy ofatlar yoki yetkazib berishdagi uzilishlar taklifni qisqartirishi mumkin.

Demak, ishlab chiqaruvchilar bozor sharoitini baholashda sotish narxini hisobga olish bilan cheklanmasdan, xarajatlar, mavjud resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlarini ham tahlil qilishi lozim.

3. Talab va taklifning o'zaro ta'siri hamda bozor muvozanati

Bozor muvozanati talab qilinadigan miqdor taklif qilinadigan miqdorga tenglashgan holatda yuzaga keladi. Ushbu holatdagi narx muvozanat narxi, sotiladigan mahsulot miqdori esa muvozanat miqdori deb ataladi. Muvozanat narxi xaridorlar va sotuvchilarning qarorlari o'zaro mos keladigan nuqtani ifodalaydi.

Agar bozor narxi muvozanat narxidan past bo'lsa, xaridorlar sotuvchilar taklif qilayotganidan ko'proq mahsulot xarid qilishni istashi mumkin. Bunday holatda taqchillik yuzaga keladi. Agar narx muvozanat darajasidan yuqori bo'lsa, ishlab chiqaruvchilar taklif qilgan mahsulot miqdori xaridorlar xarid qilishga tayyor bo'lgan miqdordan ortishi, ya'ni ortiqcha taklif shakllanishi mumkin. Raqobatli bozor sharoitida narxning o'zgarishi ushbu nomutanosiblikni kamaytirishga yordam beradi.

Muvozanat o'zgarmas holat emas. Masalan, hosildorlikning pasayishi qishloq xo'jaligi mahsulotlari taklifini qisqartirishi mumkin. Aholi daromadlarining oshishi esa ayrim tovarlarga talabni ko'paytiradi. Ushbu o'zgarishlar narx va muvozanat miqdoriga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bozor narxidagi har qanday o'zgarishni faqat talab yoki faqat taklif bilan izohlash to'g'ri emas; ko'pincha bir nechta omil bir vaqtning o'zida amal qiladi.

Shuni ham hisobga olish kerakki, real bozorlarda mukammal raqobat har doim mavjud bo'lavermaydi. Monopoliya, axborotning yetishmasligi, transport va infratuzilma cheklovlari, shuningdek, davlat tomonidan tartibga solish narxlarning moslashishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

4. Shartli raqamli misol asosida bozor muvozanati

Talab va taklifning o'zaro munosabatini ko'rsatish uchun quyidagi shartli jadvaldan foydalanamiz. Jadvaldagi sonlar real statistik ma'lumot emas, balki tushuntirish uchun tuzilgan modeldir.

Narx (shartli birlik)	Talab miqdori (dona)	Taklif miqdori (dona)
10	100	40
15	80	60
20	60	60
25	40	80

Jadvaldan ko'rinadiki, narx 20 shartli birlik bo'lganda talab va taklif miqdori 60 donadan tenglashadi. Demak, mazkur modelda muvozanat narxi 20 birlik, muvozanat miqdori 60 donani tashkil etadi. Narx 10 birlik bo'lganda talab taklifdan 60 donaga yuqori, narx 25 birlik bo'lganda esa taklif talabdan 40 donaga yuqori bo'ladi. Bu farq mos ravishda taqchillik va ortiqcha taklif ehtimolini ko'rsatadi.

Ushbu misolning asosiy xulosasi shuki, narx xaridor va ishlab chiqaruvchilar qarorlarini muvofiqlashtiruvchi signal vazifasini bajaradi. Biroq amaliy tahlilda haqiqiy bozor ma'lumotlari, davr, hudud va mahsulot xususiyatlari alohida ko'rsatilishi kerak.

5. Talab va taklif elastikligining iqtisodiy ahamiyati

Elastiklik talab yoki taklif miqdorining narx yoki boshqa omillar o'zgarishiga nisbatan sezgirligini ifodalaydi. Narx elastikligi yuqori bo'lgan talabda narxning kichik o'zgarishi xarid miqdoriga sezilarli ta'sir qilishi mumkin. Elastikligi past talabda esa narx o'zgarganida xarid miqdori nisbatan kam o'zgaradi.

Talab elastikligiga mahsulotning zaruriyligi, o'rinbosarlarning mavjudligi, iste'molchi daromadidagi mahsulot ulushi va moslashish uchun mavjud vaqt ta'sir qiladi. Masalan, ko'plab o'rinbosarlari mavjud bo'lgan mahsulot xaridorlari narx oshganda boshqa mahsulotga o'tishi mumkin.

Kundalik zarur tovarlarda esa qisqa muddatda bunday imkoniyat cheklangan bo'lishi ehtimol. Elastiklik korxonalar uchun narx siyosatini belgilashda, davlat uchun esa ayrim soliqlar yoki tartibga solish choralarining ehtimoliy oqibatlarini baholashda foydalidir. Shunga qaramay, narxni o'zgartirish bo'yicha qaror faqat elastiklikka emas, balki xarajatlar, raqobat va uzoq muddatli mijozlar munosabatlariga ham asoslanishi kerak.

6. Talab va taklif qonunlarining tadbirkorlik va davlat siyosatidagi o'rni

Tadbirkorlar talabni o'rganish orqali qaysi mahsulotga ehtiyoj yuqoriligini, ishlab chiqarish hajmini va narx siyosatini aniqlashi mumkin. Talabni noto'g'ri baholash ortiqcha zaxiralar, sotilmay qolgan mahsulot yoki aksincha, xaridorlar ehtiyojini qondira olmaslikka olib keladi. Shu sababli bozor kuzatuvlari, mijozlar fikri, sotuv ma'lumotlari va raqobatchilar faoliyatini tahlil qilish muhimdir.

Taklifni samarali tashkil etish uchun korxonalar xomashyo ta'minotini barqarorlashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish, texnologiyalarni yangilash va logistika jarayonlarini takomillashtirishga e'tibor qaratishi lozim. Bu choralar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va bozordagi o'zgarishlarga moslashish imkonini kuchaytirishi mumkin.

Davlat siyosatida talab va taklif qonunlarini hisobga olish raqobat muhitini rivojlantirish, bozor axborotining ochiqqligini ta'minlash, infratuzilmani yaxshilash va ijtimoiy ahamiyatga ega mahsulotlar bozoridagi muammolarni tahlil qilishda muhim. Narxlarni ma'muriy tartibga solish kabi choralar qo'llanilganda, ularning ishlab chiqarish rag'batlari, taqchillik yoki ortiqcha taklifga ta'siri oldindan baholanishi zarur. Har bir bozorning xususiyati farq qilgani sababli yagona yechim barcha holatlarda bir xil natija bermaydi.

Muhokama va amaliy tavsiyalar

Yuqoridagi nazariy tahlildan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: birinchidan, korxonalar talab va sotuv hajmini muntazam kuzatib, ishlab chiqarish rejalarini real ehtiyojga moslashtirishi; ikkinchidan, narx belgilashda ishlab chiqarish tannarxi bilan birga raqobatchilar narxi va iste'molchilarning xarid qobiliyatini ham hisobga olishi; uchinchidan, ta'minot zanjiridagi uzilishlarni kamaytirish uchun xomashyo manbalarini diversifikatsiya qilishi; to'rtinchidan, davlat organlari bozor to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlarning ochiqqligini oshirishi va raqobatni cheklovchi holatlarning oldini olishi lozim.

Maqolaning cheklovi shundan iboratki, unda empirik ma'lumotlar asosida muayyan tarmoq yoki hudud bozori o'rganilmadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda alohida mahsulot bo'yicha narx, sotuv hajmi, ishlab chiqarish xarajatlari va mavsumiylik ma'lumotlarini solishtirish orqali talab va taklif o'zgarishlarini miqdoriy baholash mumkin.

Xulosa

Talab va taklif qonunlari bozor iqtisodiyotining asosiy mexanizmlari bo'lib, narxlar, ishlab chiqarish hajmi va resurslarning taqsimlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Talab iste'molchilarning xarid qilish istagi va to'lov qobiliyatini, taklif esa ishlab chiqaruvchilarning mahsulotni bozorga chiqarish imkoniyati va tayyorligini ifodalaydi. Ularning o'zaro ta'siri talab va taklif miqdorlari tenglashadigan bozor muvozanatini shakllantiradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, talab va taklifga narxdan tashqari daromad, ishlab chiqarish xarajatlari, texnologiya, mavsumiylik, o'rinbosar mahsulotlar va raqobat kabi omillar ham ta'sir qiladi. Elastiklik esa bozor ishtirokchilarining narx o'zgarishiga qanday javob berishini tushinishga yordam beradi. Shu sababli iqtisodiy qarorlar qabul qilishda bitta omilga tayanish emas, balki bozor sharoitini kompleks baholash zarur.

Amaliy jihatdan korxonalarga talabni muntazam tahlil qilish, ishlab chiqarish va zaxiralarni moslashtirish, xarajatlarni kamaytirish hamda narx siyosatini asoslash tavsiya etiladi.

Davlat darajasida esa raqobatni rivojlantirish, bozor axborotining ochiqligini ta'minlash va infratuzilmani takomillashtirish muhim. Mazkur yondashuvlar resurslardan oqilona foydalanish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Greenlaw, S. A., Shapiro, D., MacDonald, D. Principles of Economics 3e. Houston, TX: OpenStax, 2022. 3.1-bo'lim: "Demand, Supply, and Equilibrium in Markets for Goods and Services". <https://openstax.org/books/principles-economics-3e/pages/3-1-demand-supply-and-equilibrium-in-markets-for-goods-and-services> (murojaat sanasi: 15.10.2026).
2. Marshall, A. Principles of Economics. 8-nashr. London: Macmillan and Co., 1920.
3. Mankiw, N. G. Principles of Economics. 11th ed. Boston, MA: Cengage Learning, copyright 2027 (publisher page lists release information dated 2026). ISBN